

مسکن و محیط زیست

شماره ۱۵۵ ♦ پاییز ۹۵ ♦

گروه‌های متفاوت روستایی و حفاظت از محیط زیست

رسرین کاظمی *

1393/04/05

تاریخ دریافت مقاله:

1394/06/18

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

محیط زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب پذیر بهویژه در روستاهای می‌باشد و با توجه به پیوند روستا با طبیعت ضرورت حفاظت از محیط زیست مشهود می‌باشد. این حفاظت نیازمند مشارکت تمامی گروه‌های جامعه می‌باشد. زیرا افراد و گروه‌ها به شیوه‌های متفاوت با محیط زیست تعامل برقرار می‌کنند. در این تحقیق مشکلات زیست محیطی موجود در روستاهای شامل منابع آب، منابع خاک، پوشش گیاهی، پسماند - فاضلاب و مشکلات کالبدی - فیزیکی بوده و گروه‌های روستایی نیز شامل شش گروه بوده‌اند: کشاورزان، زنان روستایی، مردان روستایی، مدیران محلی (دهیارها و اعضای شورای اسلامی)، سالمدان و کودکان. با تعیین مشکلات زیست محیطی و سپس تفکیک روستائیان به گروه‌های متفاوت نگرش هر کدام از این گروه‌ها نسبت به اهمیت حفاظت از محیط زیست از طریق توجه و اقدامات آن‌ها در برخورد با این مشکلات بررسی گردیده است. این مقاله به شیوه توصیفی - تحلیلی و از نوع کاربردی می‌باشد. به‌منظور دستیابی به اهداف تحقیق، براساس جدول مورگان و کرجسی 300 پرسشنامه پس از تعیین روایی به صورت تصادفی در دهستان ترکمان از بخش مرکزی شهرستان ارومیه تکمیل شده است. سوالات پرسشنامه در دو بخش نگرش و آگاهی زیستی و عملکرد زیستی و در قالب طیف لیکرت بوده و نتایج از طریق تحلیل واریانس یک طرفه تحلیل شده‌اند. نتایج حاکی از تفاوت بین گروه‌های مورد بررسی در آگاهی و عمل زیستی بوده و با توجه به نتایج تحلیل می‌توان دریافت که کشاورزان گروهی بودند که نسبت به مسائل زیستی و اقدام در راستای این مشکلات نسبت به سایر گروه‌ها در سطحی بالاتر بوده و کودکان در مقایسه با سایر گروه‌ها، میانگین پایین‌تری در دو بخش مورد بررسی داشته‌اند. در مجموع تمامی گروه‌های مورد بررسی در رابطه با هدف تحقیق در سطحی متوسط قرار دارند.

واژگان کلیدی: محیط‌زیست، گروه‌های روستایی، آگاهی زیستی، عملکرد زیستی.

* دانشجوی دکتری جغرافیا، دانشگاه تهران. nasrinkazemi@ut.ac.ir

مقدمه

پایدار در نظر گرفته شده است. اگرچه، درک و مدیریت این ارتباط بهدلیل شیوه‌های متفاوت افراد در تعامل با محیط زیست و تفاوت در اثرباری از محیط زیست، پیچیده است (Seager and Toepter, 2005, 117).

در راستای موضوع تحقیق، (عزمی و مطیعی لنگرودی، 1390) در تحقیقی تحت عنوان مروری بر مشکلات زیست‌محیطی روستاهای ایران و راهکارهای حل این مشکلات، به بررسی مسائل زیست‌محیطی موجود در روستاهای پرداخته‌اند. نتایج حاکی از وجود مشکلاتی چون فرسایش، نبود مراکز دفن زباله، عدم احداث تأسیسات فاضلاب به همراه مشکلات ناشی از کمبود آب و آلودگی منابع آب موجود است که می‌توان به آن تغییر کاربری اراضی، آلودگی هوای محیط‌های روستایی، تخریب مناطق حفاظت شده را اضافه نمود که راه حل‌هایی چون اصلاح سیستم شخنمزنی، بهره‌برداری بهینه از منابع آبی با اصلاح کانال‌های آبیاری و اجرای طرح‌های توسعه فیزیکی روستایی و افزایش کارایی منابع موجود پیشنهاد می‌شود. امروزه اجرای طرح‌های متعددی همچون مدیریت کاربری اراضی، آموزش و مدیریت محیط زیست به همراه اجرای طرح‌های مشارکت جویانه در جهت حفاظت روستاهای از جمله برنامه‌های جهانی است که اجرا گردیده است. خبری و همکاران (1391) به بررسی تاریخچه نقش زنان در حفاظت از محیط زیست پرداخته و بیان می‌دارند که اکثر دیدگاه‌ها در مورد نقش زنان در حفاظت از محیط زیست شامل آموزش به فرزندان در خانواده و فعالیت‌های خیلی ساده بوده، در حالی که مدیریت کارآمد زنان در فعالیت‌های زیست محیطی کاملاً مشهود می‌باشد. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که با افزایش میزان حضور بانوان در مراکز دانشگاهی و علمی نقش آنان در آموزش محیط زیست، علاوه بر محیط خانواده، به محیط‌های علمی و آموزشی

آلدولئوپولد پدر علم حفاظت از طبیعت می‌گوید: ما از سرزمین بدون ملاحظه استفاده می‌کنیم، زیرا ما آن را جزء مایملک خود می‌دانیم، هنگامی که ما به سرزمین به چشم یک جامعه نگاه کنیم و خود را جزء مایملک آن جامعه بدانیم، آنگاه استفاده ما از آن با عشق و احترام همراه خواهد بود (محرم‌نژاد و حیدری، 1385، 70). این جمله نشان می‌دهد که محیط‌زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب‌پذیر به‌ویژه در روستاهای می‌باشد. مشکلات زیست‌محیطی موجود در روستاهای مختلف است. اولین آن‌ها پسماندهای است که به‌واسطه افزایش مصرف گرایی به عنوان معضلی جدی در نواحی روستایی مطرح است. تخریب و آلودگی خاک که عمده‌ای ناشی از نوع کشاورزی سنتی و به کارگیری سموم متعدد بوده، از دیگر مشکلات زیستی به شمار می‌رود که در آلودگی آب و منابع آبی نقش مهمی دارد. از دیگر آلودگی‌های نواحی روستایی آلودگی‌های ناشی از مصرف سوخت‌های زیستی است که منجر شده تا محیط زیست روستا آلوده گردد (عزمی و مطیعی، 1390، 102). بنابراین با توجه به پیوند روستا با طبیعت ضرورت حفاظت از محیط‌زیست مشهود می‌باشد. اما حفاظت از محیط‌زیست به همان اندازه که وظیفه دولت‌ها است، نیازمند مشارکت راستین و آگاهانه مردم نیز می‌باشد. منظور از مردم، همه افراد ساکن در یک کشور هستند که زنان، مردان، جوانان و کودکان را در بر می‌گیرد (وسکوئی و لاھیجانیان، 1389، 76). پس باوجود اینکه سنگ بنای فرایند توسعه، افزایش ظرفیت بشر برای دستکاری در طبیعت بوده است (Morvaridi, 1998, 103)، اساسی‌ترین وظیفه‌اش نیز در مقابل همه داشته‌های طبیعی و ساخته‌های دست انسان مسئولیت‌پذیری اوست (ادهمی و اکبرزاده، 1390، 39). تا حدی که درک ارتباط بین افراد و محیط‌زیست به عنوان کلید دستیابی به توسعه

مشکلات زیست محیطی روستاهای

حفاظت از محیط زیست در قرن بیست و یکم به عنوان یکی از هشت هدف توسعه هزاره و یکی از سه پایه توسعه پایدار شناخته شده است. مشکلات زیست محیطی در مناطق روستایی نیز از دهه ۱۹۷۰ به بعد به عنوان نتیجه‌ای از قرار گرفتن روستاهای در سطحی پایین‌تر از شهرها مطرح شد (Vlist, 1998, 138). این مشکلات را می‌توان به صورت زیر طبقه‌بندی کرد.

کیفیت و آلودگی منابع آب: اصولاً در ایران هر جا که روستایی شکل گرفته، قطعاً منبع آبی وجود داشته و به یقین توسعه روستا تا حدود زیادی با میزان و کیفیت آب مرتبط است. شاید یکی از مهم‌ترین عوامل متزوک شدن بسیاری از روستاهای در نواحی خشک ایران، از میان رفتان منابع آب آن‌هاست. وضعیت آب مشروب روستاهای در نواحی مختلف متفاوت است، بعضی روستاهای از چشممه‌سارهای دامنه کوهستان، برخی از آب انبارها، از برکه‌هایی که از آب باران در فصل زمستان پر می‌شود، تعدادی از چاهها، برخی از آب رودخانه‌ها و غیره برای تأمین آب آشامیدنی خود استفاده می‌کنند و تعدادی از روستاهای نیز از لحاظ تهیه مطلق آب واقعاً در مضيقه بوده و در کل منابع آب موجود در اکثریت روستاهای از کیفیت مناسب برخوردار نمی‌باشد. در تمام جهان برنامه‌های وسیعی برای تأمین آب سالم در روستاهای تهیه و اجرا شده است. به موجب گزارش سازمان جهانی بهداشت در زاین با انجام برنامه تهیه آب سالم برای تعدادی از روستاهای از مبتلایان به بیماری‌های واگیر روده‌ای به میزان ۷۱/۵ درصد و مرگ و میر کودکان ۵۱/۷ درصد کاسته شده است (مهندس، ۱۳۴۴، ۵۷ و ۵۸). همچنین، مهم‌ترین آلاینده‌های آب‌های سطحی و زیرزمینی در مناطق روستایی عبارتند از فاضلاب‌های روستایی (فاضلاب‌های خانگی)، فاضلاب‌های (زهاب‌های)

نیز گسترش یافته و در سطح وسیع تری قرار گرفته است. (بیات و همکاران، ۱۳۹۰) در تحقیقی حفاظت از محیط زیست و مدیریت منابع خاک روستایی را در ایران بررسی کرده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ایران از جمله کشورهایی است که میزان تخریب منابع خاک و سایر منابع طبیعی آن، در مقایسه با سایر کشورهای جهان و حتی منطقه، در حد بسیار بالایی قرار دارد. این وضعیت در نتیجه عوامل طبیعی نامساعد نظیر شبیه تند اراضی، بارش‌های نامنظم و رگباری و عوامل انسانی همچون نظام بهره‌برداری کشاورزی، روش‌های آبیاری سنتی و مدیریت ضعیف منابع خاک ایجاد شده است. در نهایت فرسایش مداوم و گستردگی خاک، مشکلاتی نظیر کاهش شدید مواد آلی و عمق خاک، شوری و قلیایی شدن و در نهایت زیمنه گسترش بیابان‌زایی در کشور را فراهم ساخته است.

این مقاله با توجه به مدل مفهومی (نمودار شماره ۱)، ابتدا به دنبال تعیین مشکلات زیست محیطی موجود در روستاهای بوده و سپس با تفکیک روستائیان به گروه‌های متفاوت، نگرش هر کدام از این گروه‌ها را نسبت به اهمیت حفاظت از محیط زیست از طریق توجه و اقدامات آن‌ها در برخورد با این مشکلات بررسی کرده است.

ن ۱. مدل مفهومی تحقیق.

کشاورزی آلوده به انواع سموم و آفت‌کش‌ها و کودهای شیمیایی، زباله‌ها و فضولات آدمی، فاضلاب‌های صنعتی، فاضلاب‌های (رواناب‌های) سطحی، مواد نفتی، مواد رادیواکتیو، مواد سمنی (سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۸۵، ۸۲-۸۳).

بنابراین با توجه به اینکه پایداری نواحی روستایی در گرو بهره‌برداری بهینه از منابع آب است (Riquelme et al., 2005, 82)، مدیریت بهینه منابع آب ضروری می‌باشد. تخریب و فرسایش خاک‌ها: خاک از مهم‌ترین عناصر حیات و محیط زیست در کره زمین به شمار می‌آید. زندگی اغلب جانداران از جمله انسان‌ها در ارتباط تنگاتنگ با خاک شکل گرفته است. مطالعه تاریخ تمدن‌های بزرگ بشری، از بین النهرین تا شمال آفریقا در حاشیه رود نیل و سایر مناطق جهان این موضوع را به خوبی ثابت می‌کند. در این راستا شناخت جایگاه منابع خاک در زندگی مردمان روستایی از اهمیت زیادی برخوردار است (بیات و همکاران، ۱۳۹۰، 64). با توجه به اهمیت کشاورزی در نواحی روستایی و ارتباط خاک با فعالیت‌های کشاورزی، مدیریت خاک در نواحی روستایی از بعد کشاورزی قابل بررسی می‌باشد به این ترتیب که خاک به عنوان یکی از عناصر مهم در کشاورزی می‌تواند تولید و عملکرد را در این بخش تحت تأثیر قرار دهد (نعمتی‌زاده، ۱۳۹۰، 41).

تخرب خاک فرایندی است که طی آن وظایف زیستی خاک دچار اختلال شده و یا به کلی مختل می‌گردد. تخریب خاک به عنوان جزئی از تخریب اراضی در حوزه‌های آبخیز کشور به علت تغییر کاربری طبیعی اراضی نظیر قطع جنگل‌ها و تخریب مراتع رخ می‌دهد. در حوزه‌های آبریز که غالباً محل انجام فعالیت‌های کشاورزی است، فرسایش خاک تحت کشت فشرده و به علت عواملی همچون منسخ شدن آیش از سیستم‌ها

کشاورزی، سوء مدیریت اراضی مستعد کشاورزی و به زیر کشت بردن اراضی کم بازده تشدید می‌شود. در ایران سیستم‌های مدیریت اراضی کشاورزی به گونه‌ای است که در بسیاری از مناطق آیش یا به کلی منسخ شده و یا مدت آن به قدری کاهش یافته است که امکان بازسازی توان خاک فراهم نمی‌شود. از سوی دیگر در حوزه‌های آبریز اغلب کاربران کشاورزی در مورد عوامل مخرب خاک آگاهی چندانی ندارند و بهمین دلیل نیز برنامه‌های کنترل تخریب خاک در مدیریت آن‌ها جایگاهی ندارد و لذا این فقدان، روند تخریب اراضی را به‌ویژه در سال‌های اخیر تسریع نموده است (افتخاری، ۱۳۹۰، 160). تخریب منابع خاک در روستاهای را می‌توان ناشی از شیوه‌های نادرست زراعت و کشت در اراضی کشاورزی، روش‌های سنتی آبیاری و عدم توسعه روش‌های بهینه و نوین، استفاده بهی روش‌های غیراصولی از کودها و آفت‌کش‌های شیمیایی، روش‌های شخم نامناسب به‌ویژه در زمین‌های شبیدار، ضعف مدرنیزاسیون کشاورزی، فشار دام بر مراتع و تخریب مراتع، تخریب جنگل‌ها و پوشش گیاهی، تغییرات نادرست کاربری زمین، سور شدن اراضی کشاورزی دانست (بیات و همکاران، ۱۳۹۰، 69-73).

پسماندها و فاضلاب‌ها: وجود فاضلاب‌ها یکی از عوامل آلودگی محیط‌زیست است. در بسیاری از روستاهای کشور عدم وجود سیستم جمع‌آوری آب‌های سطحی به عنوان یکی از مشکلات اساسی مطرح می‌باشد. این مشکل به‌ویژه در روستاهای فاقد سیستم جمع‌آوری فاضلاب‌های خانگی از اهمیت بیشتری برخوردار است. در بسیاری از روستاهای فاضلاب منازل نیز به کوچه‌ها و خیابان‌ها سرازیر می‌شود. با بارش باران این فاضلاب‌ها به‌همراه آب باران بر سطح معابر جاری شده و در اثر انتشار عوامل بیماری‌زا، پیامدهای حاد بهداشتی و

همچنین در کنار آن‌ها جوامع شهری با عملکردهای ویژه خود در امر بهره‌برداری از منابع تجدید شونده دخیلند. بر این اساس می‌توان گفت، موفقیت طرح‌های مرتع‌داری تا حد زیادی متوجه رفع نیاز بهره‌برداران است که در سایه مشارکت روستائیان تحقق پیدا می‌کند (بخشی و همکاران، ۱۳۸۸، ۴۵). با توجه به تغییرات مرتع از لحاظ پوشش تاجی، ترکیب گیاهی، میزان تولید، وضعیت، ظرفیت، گرایش و همچنین جایگاه مرتع در اقتصاد کشور و نیز اقتصاد روستایی و نقش آن در حفاظت از آب و خاک، مدیریت دقیق و اصولی این عرصه‌ها بسیار حائز اهمیت است (ارزانی و همکاران، ۱۳۸۴، ۴۱۰). یکی از چالش‌های جدی مرتع کشور، تخریب کمی و کیفی مرتع و مسئله چرای مازاد بر ظرفیت است. آنگونه که در آمار موجود بیان می‌شود در حال حاضر تعداد واحد دامی متکی به مرتع، بیش از سه برابر ظرفیت چرای مرتع کشور است. حدود ۳۰ درصد دام‌های کوچک وابسته به مرتع را خانوارهای عشايری در اختیار دارند و ۷۰ درصد دیگر متعلق به روستائیان است. همچنین پژوهش‌های متعدد به اثبات رسانده است که تخریب مرتع در دامداری روستایی به دلیل محدودیت شعاع چرای دام، طولانی بودن مدت اقامت دام در مرتع و غیره بیشتر است. به این جهت از بعد کمی و کیفی اثرات تخریبی دامداران روستایی بر مرتع کشور بیش از عشاير است (توانا و توکلی، ۱۳۸۶، ۳۴).

مشکلات فیزیکی و کالبدی: یکی از مشکلات زیست محیطی روستا مشکلات کالبدی است (عزمی و مطیعی، ۱۳۹۰، ۱۰۳). رشد هدایت نشده فیزیکی روستاهای شکل‌گیری چشم‌انداز ناموزونی از عرصه‌های سکونتگاهی انجامیده است. طبق تحقیقات صورت گرفته محرومیت از خدمات محلی لازم و نبود شرایط زیست محیطی منجر به ایجاد آلودگی محیط زیست و کاهش

آلودگی‌های زیست محیطی را موجب می‌گردد (سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۸۵، ۶۱). تولید انبوه پسماند ناشی از افزایش جمعیت و تغییر الگوی مصرف در جوامع روستایی باعث آلودگی‌های زیست محیطی و در نتیجه به خطر افتادن بهداشت و سلامت افراد شده است (جوzi و همکاران، ۱۳۹۱، ۹۳). در حال حاضر در زمینه زباله‌های روستایی مدیریت منسجمی وجود ندارد و زباله‌های روستایی (که زمانی ترکیبات آن‌ها به طور عمده طبیعی بود و به سرعت تجزیه و جذب محیط می‌شد) تبدیل به زباله‌های غیر قابل تجزیه با دوره ماندگاری طولانی شده و برای زمانی نسبتاً طولانی در محیط روستا باقی مانده و چهره‌ای زشت به روستاهای داده و انواع آلودگی‌های هوا، آب خاک را به دنبال دارد. این موضوع به نوبه خود اهمیت مدیریت زباله‌های روستایی را برای حفظ منابع طبیعی مطرح کرده است (فرجی و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۲۸). مردم روستایی می‌توانند از طریق کاهش تولید پسماند در مبدأ، تفکیک از مبدأ پسماند، کمک به سیستم جمع‌آوری و حمل و نقل پسماندها، کاهش تولید مواد زاید خطرناک در مبدأ و تولید هر چه کمتر مواد تجزیه‌ناپذیر در مدیریت پسماندها مشارکت داشته باشند (ادیب و عزیزیان، ۱۳۸۹، ۳).

تخریب پوشش گیاهی (مرتع): مرتع کشور از جمله حیاتی‌ترین بسترها توسعه پایدار محسوب می‌شوند و در حقیقت زیربنایی برای کشاورزی می‌باشند. این عرصه وسیع نقش اساسی و تعیین کننده در صنعت دامداری کشور دارد. انسان به عنوان فاکتوری که واکنش‌های مختلفی از خود در برابر فرایندهای گوناگون بروز می‌دهد در این زمینه نیز (بهره‌برداری از مرتع) از عکس‌عمل‌های خاصی برخوردار است، چرا که در یکسو بهره‌برداران عشايری با ویژگی‌های خاص اقتصادی- اجتماعی در دیگر سو جوامع روستایی و

فرصت‌های زندگی بهتر برای انسان‌ها شده است. این در حالی است که امروزه یکی از مهم‌ترین عناصر ساختاری توسعه سکونتگاه‌های روستایی در جهت حمایت از فقیران روستایی و کاهش آسیب‌پذیری مناطق روستایی، توجه ویژه به ابعاد کالبدی فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و محیطی انسان در مناطق یاد شده است. بدین معنا عناصر کالبدی سکونتگاه‌های روستایی شامل مسکن، محیط امن، خدمات عمومی، خدمات زیربنایی و کاربری اراضی می‌شود. این عناصر حمایت مادی و بهبود کیفیت زندگی انسان روستایی را مد نظر قرار می‌دهند (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۰۰). مهم‌ترین مشکلاتی که ضرورت و اصلاح بافت فیزیکی روستاهای را ایجاد می‌کند عبارتند از:

- نبود سیستم مناسب دفع فاضلاب و آب‌های سطحی که مشکلات بهداشتی ایجاد می‌کند.
- لزوم گسترش خدمات زیربنایی و رفاهی مثل آب لوله‌کشی، برق، تلفن و
- رواج وسایل نقلیه موتوری در روستا
- لزوم حفظ کاربری اراضی کشاورزی و جلوگیری از تخریب یا تغییر کاربری اراضی
- ضرورت کاهش خسارت‌های بلایای طبیعی
- ضرورت بهسازی و مقاومسازی ابیه و مساقن روستایی
- فراهم کردن محیط مناسب زندگی در روستاهای (عزمی، ۱۳۸۸، ۴).

گروه‌های متفاوت روستایی

کشاورزان و محیط‌زیست: امروزه در سراسر جهان، نگرانی‌های روزافروزی در خصوص اثرات مخرب فناوری‌های کشاورزی نوین بر روی محیط زیست و منابع طبیعی و نیز قابلیت پایداری بلند مدت سیستم‌های زراعی وجود دارد (مینائی و صبوری، ۱۳۸۹، ۵۹).

چنانچه به دنبال افزایش جمعیت و نیاز به غذاهای بیشتر، فناوری‌های عرضه شده منجر گردید که در سطح جهان انقلاب‌های در بخش کشاورزی صورت گیرد. این تحولات مشکلاتی همانند استفاده بی‌رویه از مواد شیمیایی (کودها و سموم)، فرسایش خاک و پیامدهای دیگری که عوامل و منابع محیطی را تهدید می‌کنند، ایجاد کرده، زیرا بیشتر این تحولات در پی افزایش تولید Dodic et al., 2010, 866, Escobar et al., 2009, 1284) بوده‌اند (Xianghao et al., 2004, Gomiero and Paoletti, 2008). این بخش (کشاورزی) با طبیعت، اقتصاد و اجتماع در ارتباط است و مناطق روستایی با چالشهایی در توسعه اقتصادی، موقعیت اجتماعی و محیط زیست درگیر می‌باشند به ویژه در بعد زیست محیطی که نواحی روستایی برای توسعه به آن متکی هستند زیرا کشاورزی وسیله عمدۀ امرار معاش روستائیان است (Xianghao et al., 2004, Gomiero and Paoletti, 2008). در نواحی روستایی تأثیرات کشاورزی به شکل مثبت و منفی بر محیط زیست روستایی قبل چشم‌پوشی نمی‌باشد. شخم عمیق، کودهای شیمیایی و سموم آفت‌کش به همراه آلودگی منابع آب از جمله تأثیرات منفی آن است و در کنار آن می‌توان به نقش کشاورزی در توسعه محیط زیست روستایی اشاره داشت (عزمی و مطیعی، ۱۳۹۰، 102). از این رو کشاورزان نه تنها یکی از نیروهای اصلی، ساخت و ایجاد محیط زیست هستند بلکه یکی از تهدیدکننده‌های اصلی آن نیز محسوب می‌شوند به طوری که در جریان بهبود وضیعت و شرایط زیست محیطی روستاهای ارتقای آگاهی زیست محیطی کشاورزان به منظور تحقق توسعه پایدار روستاهای ضروری است (Nan et al., 2011, 2623). نقش کشاورز در حفاظت زیست محیطی (مثل: تنوع زیستی، حفاظت از آب و خاک) (Mills et al., 2013, 1) (عزمی، ۱۳۸۸، ۴) همراه با درک و توانایی بیشتر در سطح مدیریت مزرعه پتانسیل بالایی برای

نظرارت بر زمین‌ها و منابع آب (Begum, 11). با این رویکرد جامع زنان در بخش زیست محیطی (Scipini, 77, 2004) و همانطور که ادبیات فمنیسم و اکو فمنیسم نشان می‌دهد، زنان سهم قابل توجهی در حفاظت از محیط زیست و مدیریت منابع طبیعی دارند (Sewell, 2010, 6; Guiriba, 2010, 110). به خصوص در جهان در حال توسعه که زنان استفاده کننده‌های اولیه منابع طبیعی (زمین، جنگل و آب) هستند در روستاهای نیز، این زنان روستایی هستند که می‌توانند از طریق ارتباط نزدیک با زمین و دیگر منابع طبیعی این فرهنگ را ترویج کنند که حفاظت از محیط زیست احترام به نسل آینده و تأمین‌کننده نیاز آنهاست (خبری و همکاران، 2, 1391). اما با وجود آنکه زنان اغلب تبدیل به یکی از نیروهای اصلی در تغییرات زیست محیطی شده‌اند، اقدامات زیست محیطی آنان بیشتر در سطح محلی منعکس شده است (Seager and Toepter, 2005, 120). پژوهه بانک جهانی به خوبی نشان‌دهنده نقش زنان در مدیریت منابع طبیعی می‌باشد. به این ترتیب که در ارتباط با مدیریت منابع آب بررسی پژوهه‌های بانک جهانی از طریق مؤسسه بین‌المللی تحقیقات سیاستهای غذایی نشان داد که پایداری این پژوهه‌ها هنگام مشارکت زنان ۱۶ درصد افزایش داشته است (Ibid, 127).

ساماندان روستایی و محیط‌زیست: محیط‌های روستایی به دلیل مهاجرت جوانان و میانسالان در حال پیر شدن هستند (Hicks Patrick et al., 2001, 15). از دیدگاه جهانی جمعیت ۶۰ ساله و بالاتر در نواحی روستایی بیشتر بوده و این می‌تواند به روند مهاجرت‌های روستا- شهری نسبت داده شود، جوانان به نواحی شهری، در حالی که افراد پیر (در دوران بازنشستگی به روستاهای Winterton and Warburton, 2012, 329, Davies, 2011, 192 مهاجرت می‌کنند ().

کاهش اثرات منفی بر محیط زیست می‌باشد (Circa Group Europe, 2013, 29).

مردان روستایی و محیط‌زیست: دانش و اطلاع، دسترسی و کنترل بر منابع طبیعی و فرصت‌های مردان در تصمیم‌گیری در مورد استفاده از منابع طبیعی با زنان متفاوت است (PRB, 2001, 1). بنابر نظر کلر (1985) در بیشتر دنیا مردان نقش بیشتری در بهره‌برداری از منابع طبیعی به منظور استفاده‌های تجاری دارند، مانند استفاده از چراغ‌گاه‌های احشام، ماهیگیری، استخراج معادن و بهره‌برداری‌های گوناگون از فراورده‌های درختان (غنجان و همکاران, 1387, 124). در جوامع روستایی نیز با توجه به ساختار سنتی این جوامع، مردان کنترل بیشتری بر منابع داشته، مدیریت و تصمیم‌گیری در ارتباط با منابع زیست محیطی موجود در روستا در اکثر مواقع بر عهده مردان می‌باشد. همین امر نقش این گروه و نحوه نگرش آن‌ها را در مدیریت و حفاظت زیست محیطی روستا بر جسته می‌سازد.

زنان روستایی و محیط‌زیست: دیدگاه و ارزش‌گذاری زنان در مورد محیط زیست نسبت به مردان متفاوت است. مردان در طول تاریخ به طبیعت به عنوان یک سیستم تجاری و منبع درآمد نگاه کرده‌اند در صورتی که زنان به علت نزدیکی عوامل فکری و فلسفی و عقلانی آن‌ها به منع حیات و به این دلیل که آن‌ها مادر هستند ارتباط صمیمی و نزدیکتری با طبیعت و محیط زیست داشته و به آن با عاطفه و احساس بیشتری توجه نموده و اولویت را به حفظ و بهبود ظرفیت طبیعت می‌دهند (خبری و همکاران, 1391, 2). در رابطه با محیط زیست زنان نقش‌های متمایزی دارند از جمله مدیریت گیاهان و حیوانات در جنگل‌ها، مناطق خشک، تالاب‌ها، فعالیت در بخش کشاورزی، گردآوری آب، سوخت و علوفه برای استفاده خانگی و حتی به منظور کسب درآمد،

گروه در حفاظت از محیط زیست مهم می‌باشد. این گروه در مناطق روستایی به دلیل اینکه تعداد افراد بیمه شده دارای حقوق بازنشستگی نسبت به مناطق شهری کمتر است، مجبورند تا سینم بالاتری فعالیت اقتصادی داشته باشند (احمدی و بهشتی، ۱۳۸۶، ۳۲). فعالیت اقتصادی در روستاهای نیز به طور عمده در ارتباط با طبیعت است و سالمدان بخشی از گروه‌های بهره‌بردار از منابع طبیعی در روستاهای محسوب می‌شوند. از سوی دیگر سالمدان به دلیل وضعیت بهداشت و سلامت در دوران کهولت نسبت به آلوودگی‌های زیست محیطی آسیب‌پذیر می‌باشند. هر چند در برخی از جنبه‌های زیست محیطی روستاهای نسبت به شهرها سالم‌تر بوده مثلاً آلوودگی هوا در شهرها قابل مقایسه با روستاهای نمی‌باشد اما برخی از جنبه‌های زیست محیطی مثل کیفیت آب شرب یا وضعیت پسماندها و فاضلاب‌ها در اکثر روستاهای سطح پایینی قرار دارد.

مدیران روستایی (محلی) و محیط زیست: همانطور که پیتر دراکر بیان می‌دارد که مدیران عامل اصلی و تعیین‌کننده در جامعه هستند (دربان آستانه و همکاران، ۱۳۹۱، ۲۸). در روستاهای نیز، همواره مدیریت روستایی در دوره‌های مختلف با عنوانین متفاوت، نمود روشنی در جامعه روستایی داشته است (فال سليمان و همکاران، ۱۳۹۱، ۷۵). در مدیریت نوین روستایی شوراهای اسلامی و دهیاری‌ها قابل بررسی می‌باشند که در سال ۱۳۶۱ براساس قانون تشکیلات شوراهای اسلامی، مدیریت روستایی به شورای اسلامی روستا واگذار شد اما در این قانون به مقام مدیریت اجرایی روستا توجهی نشده بود (ایمانی جاجرمی و عبدالله، ۱۳۸۸، ۲۳۸). از این رو در حوزه مدیریت روستایی با تصویب قانون تأسیس دهیاری‌ها (به عنوان بازوی اجرایی شوراهای اسلامی) در تیر ۱۳۷۷ و تصویب اساسنامه تشکیلات و سازمان

دهیاری‌ها در اسفند ۱۳۸۰، گام مؤثری جهت تأسیس یک نهاد عمومی برای مدیریت روستا برداشته شد (صیدالی و همکاران، ۱۳۹۰، ۸۳).

با نگاهی به روند تغییر وظایف مدیریت روستاهای از گذشته تا به حال می‌توان دریافت که بهبود حفظ محیط زیست روستا برای اولین بار در سال ۱۳۸۰ به صورت رسمی در وظایف مدیریت روستاهای مطرح شده است (ادیب و عزیزیان، ۱۳۸۹، ۳). طبق ماده ۱۰ اساسنامه، تشکیلات و سازمان دهیاری‌ها مصوب مورخ ۱۳۸۰/۱۲/۸ هیأت محترم دولت، حفظ و احیای فضای سبز روستایی به عنوان یکی از وظایف دهیار شناخته شده است. در برخی از بندهای مصوبه یاد شده، وظیفه و جایگاه قانونی دهیاری‌ها در حفاظت، توسعه، بهسازی و نگهداری فضاهای سبز روستایی به صورت زیر تعیین شده است:

بند ۱ - بهبود وضع زیست محیطی روستا.

بند ۶ - تأمین اراضی مورد نیاز مرتبط با اهداف و وظایف دهیاری پس از دریافت مجوز قانونی.

بند ۷ - همکاری مؤثر با مسئولان ذیربطری برای حفظ و نگهداری منابع طبیعی واقع در محدوده قانونی و حریم روستا.

بند ۲۳ - فراهم کردن زمینه ایجاد خیابان‌ها، کوچه‌ها، میدان‌ها، بوستان‌ها، فضای سبز، ورزشی و آموزشی، مراکز تفریحی و مجازی آب و توسعه معابر و پیگیری طرح‌ها و نظارت بر اجرای آن‌ها (دربان آستانه، ۱۳۸۸، ۱۶).

وظایف شورای اسلامی نیز در بعد زیست محیطی به شرح زیر تعیین شده است:

- نظارت بر حفظ و نگهداری از منابع طبیعی واقع در حریم روستا

- نظارت بر حفظ و نگهداری از منابع آبی سطحی و زیرزمینی واقع در حریم روستا

به سزاگی دارد (کامل‌نیا و حقیر، ۱۳۸۸، ۷۹). از سوی دیگر کودکان آسیب‌پذیری خاصی و منحصر به‌فردی به ریسک‌های خاص زیست محیطی دارند. آن‌ها به نسبت خودشان، نفس می‌کشند، مواد غذایی می‌خورند و آب می‌نوشند و بنابراین آن‌ها هم در معرض آلودگی‌های زیست محیطی قرار می‌گیرند (Commission for Environmental Cooperation, 2006, 1). بنابراین ضرورت سهیم بودن کودکان در شکل‌گیری محیط زندگی‌شان اصلی غیرقابل انکار است (رضوی، ۱۳۹۰، ۳۳). در جوامع روستایی غالباً کودکان در حیات روز به روز و فعالیت‌های معیشتی خانواده سهیمی دارند و برخلاف اغلب کودکان شهری تنها دریافت کننده خدمات خانواده نیستند (رضوی، ۱۳۹۰، ۳۰). آن‌ها از همان سنین کودکی به‌همراه بزرگسالان در فعالیت‌های کشاورزی مشارکت می‌کنند، با طبیعت و عناصر آن ارتباط برقرار می‌کنند. از این رو آموزش حفاظت از طبیعت در این گروه پایه‌ای برای کاهش آلودگی‌ها و تخریب آن محسوب می‌شود. آموزش محیط زیست در دوران کودکی مفهومی جامع است که در برگیرنده دانش و اطلاع از جهان طبیعی و همچنین احساسات، تمایلات و مهارت‌ها است. همانطور که روت ویلسون (1994) اشاره می‌کند، آموزش زیست محیطی در دوران کودکی شامل حسی از شکگفتی، تقدیر برای زیبایی و راز و رمز طبیعت است (NAAEE, 2000, 2).

روش تحقیق

این تحقیق به شیوه توصیفی- تحلیلی و از نوع کاربردی می‌باشد. از جنبه جمع‌آوری داده‌ها، تحقیق حاضر از نوع پژوهش‌های پیمایشی به‌شمار می‌آید. بنابراین مانند اغلب پژوهش‌های پیمایشی بر روی نمونه محدودی از کل جامعه مرکز شده و با استفاده از پرسشنامه داده‌های مورد نیاز از نمونه انتخاب شده

- نظارت بر حفظ و نگهداری از پوشش گیاهی و جنگل‌های واقع در حریم روستا
- نظارت بر جلوگیری از آلودگی آب و خاک در روستا
- نظارت بر مدیریت پسماندها و فاصلاب روستایی
- فراهم ساختن زمینه ایجاد خیابان‌ها، کوچه‌ها، پارک‌ها و فضای سبز و همچنین همکاری در زمینه بهسازی روستا
- تنظیم و نگهداری و تسطیح معابر و انهر عمومی و لایروبی قنوات و تأمین آب و روشنایی معابر روستا (اژدری‌فرد و احمدوند، ۱۳۹۱، 82)
- ایجاد و سازماندهی غسالخانه‌ها و گورستان و نظایر آن‌ها
- اتخاذ تدابیر لازم برای حفظ روستا از خطر سیل، حریق و رفع خطر بنها و جز آن
- نظارت بر نگهداری و تسطیح راه‌های واقع در حریم اراضی روستا (همان، 83).

با توجه به اهداف مدیریت روستایی که حفظ محیط زیست از جمله آن‌ها است (افتخاری و همکاران، 1386، 10)، این سکونتگاه‌ها نیاز به مدیریت محیط طبیعی یا مدیریت زیست محیطی مناسب دارند تا اثر زیانبار و مخرب بر محیط کاسته شود (همان، 12). بنابراین با توجه به وظایف تعریف شده برای مدیران روستایی (شورای اسلامی و دهیاری)، نقش این گروه در حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی قابل تأکید است.

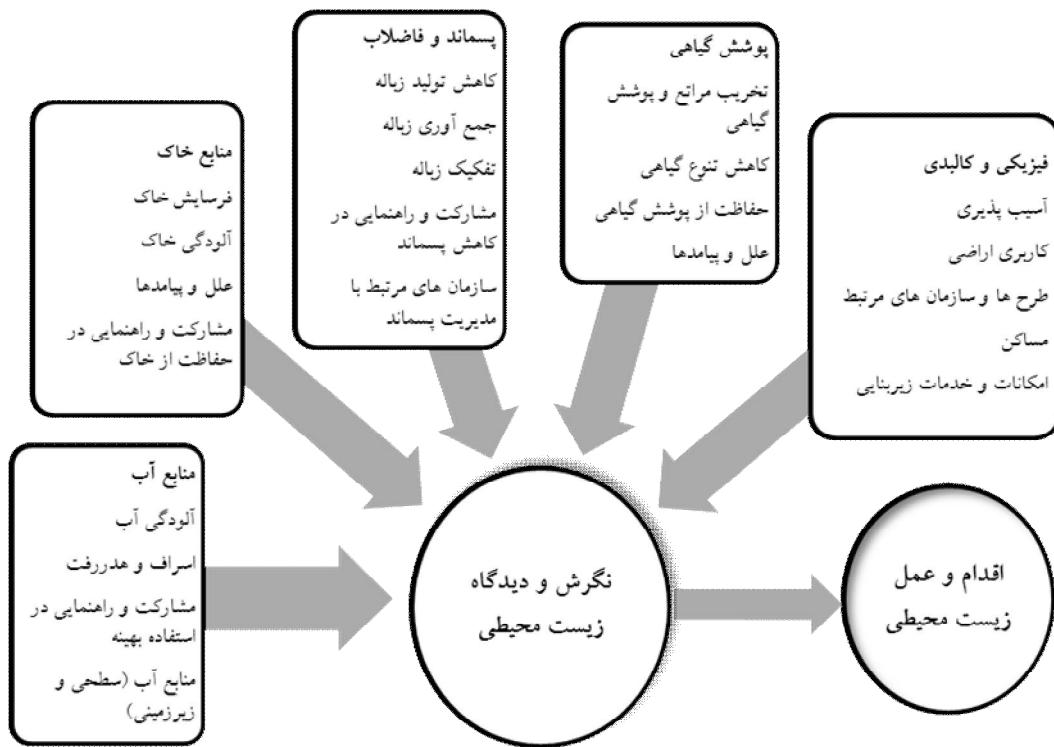
کودکان روستایی و محیط‌زیست: کودکان ذاتاً موجوداتی زیست دوست و طبیعت‌خواه متولد می‌شوند؛ این را به خوبی از حس کنجکاوی آن‌ها در مواجهه با طبیعت و درگیری بی‌باکانه‌شان می‌توان مشاهده کرد. محیط‌ها و فضاهای باز (مانند فضاهای سبز) در ادراکات و رفتارهای کودکان و تأمین رشد و خلاقیت آن‌ها نقش

ت 1. محدوده دهستان مورد مطالعه.

زیست تکمیل شده و پایایی پرسشنامه نیز ۰,۹۴ می‌باشد. نمونه مربوط به مدیران از کل دهستان‌های محدوده انتخاب شده است. (نمودار شماره ۲) متغیرها و مؤلفه‌های مورد استفاده در پرسشنامه را نشان می‌دهد. برای تعیین پایایی پرسشنامه از روش سازگاری درونی ابزار اندازه‌گیری استفاده شده است، که با ضریب آلفای کرونباخ اندازه‌گیری می‌شود. مقدار این ضریب در نرم‌افزار SPSS محاسبه شده است. سوالات پرسشنامه در دو بخش نگرش و اقدامات و در قالب طیف لیکرت بوده و نتایج از طریق تحلیل واریانس یک طرفه تحلیل شده‌اند.

گردآوری شده است. به منظور دستیابی به اهداف تحقیق براساس جدول مورگان و کرجسی ۳۰۰ پرسشنامه پس از تعیین روایی به صورت تصادفی در دهستان ترکمان از بخش مرکزی شهرستان ارومیه تکمیل شده است. این دهستان براساس سرشماری سال ۱۳۹۰ تعداد ۹۸۹۳ نفر جمعیت و تعداد ۲۹۰۰ خانوار داشته و از لحاظ مکانی در قسمت غربی دریاچه ارومیه واقع شده است (تصویر شماره ۱). با توجه به گروه‌بندی تحقیق (۶ گروه) که در قسمت مبانی نظری ذکر گردید، ۵۰ پرسشنامه در هر گروه برای تعیین نگرش و اقدامات آن‌ها در ارتباط محیط

ن ۲ متغیرها و مؤلفه های تحقیق.

فضایل واریانس ها برابرند و در سایر بخش ها واریانس بین گروه ها نابرابرند.

همانطور که (جدول شماره ۳) نشان می دهد، سطح معناداری در تمام بخش ها برابر با ۰,۰۰ می باشد. بدین معنا که بین گروه های مورد بررسی میانگین اقدامات انجام شده در برابر مشکلات زیستی و نگرش ها نسبت به این مشکلات اختلاف معناداری وجود دارد.

با توجه به نتایج تحلیل می توان دریافت که تفاوت بین گروه های تحقیق حاکی از آن است که کشاورزان گروهی بودند که نسبت به مسائل زیستی و اقدام در راستای این مشکلات نسبت به سایر گروه ها در سطح بالاتر بوده و کودکان در مقایسه با سایر گروه ها میانگین پایین تر در دو بخش مورد بررسی داشته اند.

نتایج و یافته های تحقیق

در بخش اول میانگین در هر قسمت در دو بخش نگرش و دیدگاه نسبت به مسائل زیست محیطی و اقدامات در برابر مشکلات زیستی در هر گروه مورد بررسی قرار گرفته است (جدول شماره ۱). میانگین های این گروه براساس طیف ۵ گرینه ای لیکرت می باشد (۵: خیلی زیاد، ۴: زیاد، ۳: متوسط، ۲: کم، ۱: خیلی کم). در بخش های مشخص شده اقدام و نگرش زیستی در سطح متوسط به بالا قرار دارد.

برای تعیین تفاوت های میان گروه ها از تحلیل واریانس استفاده شده است. به منظور انجام تحلیل واریانس ابتدا برابری و نابرابری واریانس بین گروه ها تعیین شده است (جدول شماره ۲). با توجه به مقدار sig فقط در بخش نگرش و دیدگاه نسبت به مسائل مربوط به پسماند و

کل	6	5	4	3	2	1	
3,17	2,83	3,07	3,47	2,82	3,19	3,65	1
2,94	2,5	2,76	3,2	2,76	2,95	3,46	2
3,37	2,86	3,12	4	3,3	3,42	3,54	3
2,61	2,12	2,36	2,87	2,2	2,66	3,47	4
3,02	2,56	3,01	3,35	2,83	2,95	3,44	5
3,41	3,08	3,26	3,94	3,64	3,16	3,41	6
3,37	2,86	3,12	4	3,3	3,42	3,54	7
3,37	2,86	3,12	4	3,3	3,42	3,54	8
3,1	2,82	3,05	3,3	2,66	3,11	3,68	9
2,37	1,854	2,18	2,53	2,74	2,49	3,44	10

کدها: منابع آب (نگرش 1، اقدام 2) منابع خاک (نگرش 3، اقدام 4)، پوشش گیاهی (نگرش 5، اقدام 6)، کالبدی (نگرش 7، اقدام 8)، پسماند (نگرش 9، اقدام 10).

گروهها: سالمندان (1)، مردان (2)، زنان (3)، مدیران (4)، کشاورزان (5)، کودکان (6).

154

ج. میانگین هر گروه به تفکیک هر بخش.

sig		
0,000	نگرش	منابع آب
0,002	اقدامات	
0,000	نگرش	منابع خاک
0,009	اقدامات	
0,000	نگرش	پوشش گیاهی
0,000	اقدامات	
0,000	نگرش	فیزیکی و کالبدی
0,000	اقدامات	
0,174	نگرش	پسماند و فاصلاب
0,029	اقدامات	

ج. آزمون برابری واریانس‌ها.

Sig	F	Mean Square		Sum of Squares			
		درونوگروهی	بین‌گروهی	کل	درونوگروهی	بین‌گروهی	
0,0	.19	0,284	5,65	111,83	83,58	28,24	1
0,0	24,7	0,254	6,28	106,16	74,75	31,4	2
0,0	13,8	0,546	7,55	198,1	160,4	37,78	3
0,0	60,1	0,212	12,75	126,1	62,38	63,77	4
0,0	14,3	0,374	5,37	136,8	109,9	26,89	5
0,0	5,17	1,019	5,27	325,9	299,5	26,37	6
0,0	13,8	0,546	7,55	198,1	160,4	37,78	7
0,0	13,8	0,546	7,55	198,1	160,4	37,78	8
0,0	14,8	0,436	6,48	160,6	128,1	32,43	9
0,0	46,5	0,401	18,6	211,05	117,76	93,2	10

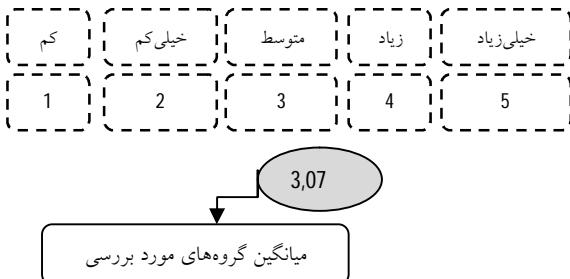
کدها: منابع آب (نگرش 1، اقدام 2) منابع خاک (نگرش 3، اقدام 4)، پوشش گیاهی (نگرش 5، اقدام 6)، کالبدی (نگرش 7، اقدام 8)، پسماند (نگرش 9، اقدام 10).

df (between groups): 5
df (within groups): 294
df (total): 299

ج. نتایج تحلیل واریانس یک طرفه.

نتیجه

محیط زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب‌پذیر به‌ویژه در روستاهای می‌باشد و این مشکلات از ابعاد مختلف قابل بررسی است که در این تحقیق مشکلات مذکور در محیط‌های روستایی شامل کیفیت و آلودگی منابع آب، تخریب و فرسایش خاک‌ها، پسماندها و فاضلاب‌ها، تخریب پوشش گیاهی (مراتع)، مشکلات فیزیکی و کالبدی بوده که در متن تحقیق به آن‌ها اشاره شد. به‌دلیل اینکه درک ارتباط بین افراد و محیط‌زیست به‌عنوان کلید دستیابی به توسعه پایدار در نظر گرفته شده است لذا این تحقیق با تقسیم‌بندی روستاییان به شش گروه (کشاورزان، مردان، زنان، مدیران، سالمدان و کودکان) در پی بررسی نگرش و دیدگاه‌ها یا به‌عبارتی دیگر آگاهی آن‌ها در برابر مشکلات زیستی و نحوه برخورد با این مشکلات بوده است. با توجه به سهم هر گروه در ارتباط با محیط‌زیست، نتایج تحقیق نشان داد که بین گروه‌های مورد بررسی میانگین اقدامات انجام شده در برابر مشکلات زیستی و نگرش‌ها نسبت به این مشکلات اختلاف معناداری وجود دارد. در این بین کشاورزان گروهی بودند که نسبت به مسائل زیستی و اقدام در راستای این مشکلات نسبت به سایر گروه‌ها در سطحی بالاتر بوده و کودکان در مقایسه با سایر گروه‌ها، میانگین پایین‌تری در دو بخش مورد بررسی داشته‌اند و در مجموع آگاهی و عمل زیستی در نمونه مورد بررسی در سطحی متوسط قرار دارد (میانگین برای تمام بخش‌ها براساس طیف لیکرت 3,07 می‌باشد).

ن ۳. میانگین کل گروه‌های مورد بررسی.

فهرست منابع

155

شماره ١٥٥
پیز ٩٥

- احمدی، وکیل؛ بهشتی، صمد. (1386)، بررسی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و رفاهی سالمدان در ایران، نشریه جمعیت، شماره 61 و 62، صص: 38-19.
- ادهمی، عبدالرضا؛ اکبرزاده، الهام. (1390)، بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران (مطالعه موردي مناطق 5 و 18 تهران)، فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، سال دوم، شماره 1، صص: 37-62.
- ادیب، سمیرا؛ عزیزیان، محمدصادق. (1389)، مدیریت پسماندهای روستایی و نقش آن در حفظ محیط‌زیست، اولین کنگره چالش‌های کود در ایران، نیم قرن مصرف کود، هتل المپیک، تهران.
- ارزانی، حسین؛ میرداودی، حمید؛ فرجپور، مهدی؛ عظیمی، مژگان؛ کابالی، حسن. (1384)، روند تغییرات پوشش گیاهی و تولید مراتع در استان مرکزی طی یک دوره 5 ساله، تحقیقات مراتع و بیابان ایران، شماره 12، صص: 436-409.
- اژدری‌فرد، فاطمه؛ احمدوند، مصطفی. (1390)، واکاوی عملکرد شوراهای اسلامی در مسیر توسعه پایدار روستایی، پژوهش‌های روستایی، سال دوم، شماره 3، صص: 77-100.
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین؛ سجادی قیداری، حمدادله؛ عینالی، جمشید. (1386)، نگرشی نو به مدیریت روستایی با تأکید بر نهادهای تاثیرگذار، فصلنامه روستا و توسعه، سال 10، شماره 2، صص: 1-31.
- ایمانی جاجرمی، حسین؛ عبدالله‌ی، مجید. (1388)، بررسی

- مطالعه موردي: بخش پشت آب شهرستان زابل، فصلنامه جغرافياي سرزمين، سال هفتم، شماره 26، صص: 15-29.
- صيدالي، محسن؛ صادقي، غلام؛ ميرزايى، زهرا. (1390)، جايگاه مدیريت در پيشبرد اهداف توسعه روستا، فصلنامه برنامه ريزی منطقه‌اي، سال اول، شماره 2، صص: 91-79.
- عزمي، آبيث. (1388)، توسعه فيزيکي روستا و حفاظت از محیط زیست، مسکن و محیط روستا، شماره 128، صص: 2-15.
- عزمي، آبيث؛ مطیعی لنگرودی، حسن. (1390)، مروری بر مشکلات زیست محیطی روستاهای ایران و راهکارهای حل این مشکلات، مسکن و محیط روستا، شماره 133، صص: 101-115.
- غنيان، منصور؛ خاني، فضيله؛ قديري معصوم، مجتبى. (1387)، نقش زنان روستاهاي در بهره‌داری، حفاظت و احیاء عرصه‌های طبیعی بیابانی (مطالعه موردى استان خوزستان)، پژوهش زنان، دوره 6، شماره 1، صص: 135-119.
- فال‌سلیمان، محمود؛ صادقي، حجت‌الله؛ مرادي، محمود؛ کاووسی، غلام‌مرضا. (1391)، بررسی و ارزیابی عملکرد دهیاران در فرایند مدیریت و توسعه روستایی، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، شماره اول، صص: 95-73.
- فرجی سبکبار، حسنلی؛ سلمانی، محمد؛ فریدونی، فاطمه؛ کریم‌زاده، حسین؛ رحیمی، حسن. (1389)، مکانیابی محل دفن بهداشتی زباله روستایی با استفاده از مدل فرایند شبکه‌ای تحلیل، فصلنامه مدرس، دوره 14، شماره 1، صص: 127-149.
- كامل‌نيا، حامد؛ حقير، سعيد. (1388)، الگویهای طراحی فضای سبز در شهر دوستدار کودک، باغ‌نظر، شماره 12، سال 6، صص: 77-88.
- نعمتی‌زاده، محمد رضا. (1390)، مدیریت منابع کشاورزی و مدیریت خاک، ماهنامه دامپژوهان، شماره 116، صص: 41-43.
- محروم‌زاده، ناصر؛ حيدري، عمران. (1385)، تدوين الگوي مدیريتي توسيعه پايدار آموزش محیط زیست برای نسل جوان کشور، علوم و تکنولوژی محیط زیست، شماره 28، صص: 68-77.
- محمدی یگانه، بهروز؛ نباتی، عباس؛ چراغی، مهدی. (1391)، تبیین اثرات اجرای طرح هادی بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی، مسکن و محیط روستا، شماره 139، صص: 99-113.
- مهندس، ابوطالب. (1344)، منابع آب‌های ایران از نظر توسعه تحولات مدیریت روستایی در ایران از مشروطیت تا زمان حاضر، راهبرد، شماره 52، صص: 221-244.
- بخشی، جمال؛ مسیحی، سعید رضا؛ کتان‌فروش، حمید رضا. (1388)، بررسی تاثیر اقتصادی و اجتماعی در بهبود مدیریت مراتع، فصلنامه جنگل و مرتع، شماره 84، صص: 49-45.
- بیات، ناصر؛ رستگار، ابراهیم؛ عزیزی، فاطمه. (1390)، حفاظت محیط زیست و مدیریت منابع خاک روستایی در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره 2، صص: 63-78.
- توانا، محمد‌حسن؛ توکلی، جعفر. (1386)، اسکان عشایر و تخریب مراتع در استان چهارمحال و بختیاری، فصلنامه روستا و توسعه، سال 10، شماره 2، صص: 32-63.
- جوزی، سید‌علی؛ دهقانی، محسن؛ زارعی، مرتضی. (1391)، ارائه برنامه راهبردی مدیریت پسماندهای روستایی به روش AWOT (مطالعه موردى: میناب)، محیط‌شناسی، سال 38، شماره 4، صص: 93-108.
- خبری، زهرا؛ فاخران، سیما؛ سودانی‌زاده، حمید. (1391)، بررسی تاریخچه نقش زنان در حفاظت از محیط زیست، دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست، تهران.
- دریان‌آستانه، علیرضا. (1388)، نقش دهیاری‌ها در مدیریت و توسعه فضای سبز روستایی، دهیاریها، شماره 29، صص: 18-13.
- دریان‌آستانه، علیرضا؛ قديري معصوم، مجتبى؛ فیروزی، محمدعلی. (1391)، بررسی ارتباط بین عملکرد سازمانی و مهارت‌های کارآفرینی مدیران محلی روستایی، پژوهش‌های روستایی، سال سوم، شماره 1، صص: 59-27.
- رضوی، نیلوفر. (1390)، ضرورت و مبانی مشارکت کودکان در توامندسازی جوامع روستایی، مسکن و محیط روستا، شماره 33، صص: 38-29.
- سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور. (1385)، محیط زیست روستا (مدیریت مواد زائد، فضای سبز روستا...) از سری متن آموزشی ویژه دهیاران، مرکز مطالعات و خدمات تخصصی شهری و روستایی، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- شریفی‌نيا، زهرا؛ مشیری، رحیم؛ حسینی، علی. (1389)، نقش فقر روستایی بر توسعه پايدار (تخریب محیط زیست: مرتع)

- Circa Group Europe (2013), strategic environmental assessment of the draft rural development programme, available on: www.agriculture.gov.ie.
- Commission for Environmental Cooperation (2006), Children's health and the environment in North America, a first report on available indicators and measures, cec. org.
- Davies, Amanda (2011), On constructing aging rural populations: capturing the grey nomad, *Rural Studies*, Vol. 27, Issue. 2, pp: 191- 199.
- Dodic, S. N., Stevan, D. P., Jelena, M., Dodic, J. A., Rankovic, Z (2010), Biomass energy in Vojvodina: Market conditions, environment and food security, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 14, Issue 2, pp: 862- 867.
- Escobar, Jose c, Electro S. Lora, Osvaldo J. Venturini, Edgar E. Yanez, Edgar F. Castillo, Oscar Almazan (2009), Biofuels: Environment, technology and food security, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 13, Issue 6-7, pp: 1275- 1287.
- Gomiero, Tiziano, Maurizio G. Paoletti (2008), Organic and Sustainable agriculture and energy conservation ,chapter 17, AvailableOn:link.Springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-1-4020-8654-0_17.
- Guiriba, Glenton (2010), The role of women in environmental conservation in Sorsogon province, Philippines, 4th Asian rural sociology association (ARSA) international conference.
- Hicks Patrick, Julie; Epperly Cottrell, Lesley and A. Barnes, Kristi (2001), Gender, emotional support, and well-being among the rural elderly, *Sex Roles*, Vol. 45, Nos. 1/2, pp: 15- 29.
- Mills, J., Gaskell, P., Reed, M., Short, C., Ingram, J., Boatman, N., Jones, N., Conyers, S., Carey, P., Winter, M., Lobley, M (2013), Farmer attitudes and evaluation of outcomes to on-farm environmental management, countryside and community research institute Food and Environment Research Agency, centre for Rural Policy, Exeter University.
- Morvaridi, Behrooz (1998), Environmental degradation in Eastern Turkey: The Case of Contract Farming. Transformations of Middle Eastern Natural
- اقتصادی، نشر بیتا، تهران.
- مینائی، امیر حسین؛ صبوری، محمدصادق. (1389)، بررسی عوامل روانشناختی مؤثر بر دیدگاه متخصصان کشاورزی استان سمنان درباره کشاورزی پایدار، *فصلنامه تازه‌های روانشناسی صنعتی / سازمانی*، سال اول، شماره سوم، صص: 57 - 63.
- وسکوئی اشکوری، نرجس؛ لاهیجانیان، اکرم الملوك. (1389)، بررسی نقش آموزش زیست محیطی در مدیریت زیست محیطی زنان روستایی (مطالعه موردی: منطقه غرب استان مازندران)، *فصلنامه علوم و فنون منابع طبیعی*، سال پنجم، شماره چهارم، صص: 75 - 88.
- Environments: Legacies and Lessons, Yale School of Forestry and Environmental Studies Bulletin, 108-122.
- NAAEE (2000), Early childhood environmental education programs: guidelines for excellence, Washington, D.C. USA.
- Nan, Wang, Banghong, Zhao, Haifen, Yang (2011), A research on impacting factor of rural environment and environment protection awareness of farmers, *Energy Procedia*, Vol 5, pp:2623- 2628.
- PRB (2001), Women, men and environmental change: the gender dimensions of environmental policies and programs, Population Reference Bureau.
- Riquelme, Montero, Francisco J. Brasa Ramos, Antonio (2005), Land and water use management in vine growing by using geographic information system in Castilla-La Mancha, Spain, agricultural water management, an international Journal, Elsevier, Vol. 77, issues 1-3, pp: 82-95.
- Scapini, F (2004), The women and the environment, Training of trainers in INtegration of Gender Dimension in water management in the Mediterranean region.
- INGEDI project. Bari: CIHEAM. pp. 77 -80.
- Seager, Joni and Toepfer, Klaus (2005), Gender, Environment and The Millennium Development Goals: the UNEP perspective, *Perceptions*, 10 (2), 115- 140.
- Sewell, Sandra (2012), Towards a practice framework: women, locality, environment, Center for Women's Studies, James Cook University.
- Winterton, Rachel and Warburton, jeni (2012), Ageing in the bush: the role of rural places in maintaining identity for long term rural residents and retirement migrants in north-east Victoria, Australia, *Journal of rural studies*, Vol. 28, Issue. 4, pp: 329- 337.
- Xianghao, Zhong, Li Xiangmei, PENG Chuanzhong (2004), Analysis on the status of farmers, Agriculture and countryside, and development strategies and measures in Tibet Autonomous Region, *Journal of Mountain Science*, Vol 1, No 2, pp: 175- 182.
- Begum, Julekha, Women, environment and sustainable development: making the links, United Nations Environment Programme.